

Η ΕΘΝΟΓΡΑΦΙΚΗ ΠΡΑΞΗ ΚΑΙ ΤΑ ΟΡΙΑ ΤΗΣ: Ο JOHN CAMPBELL ΣΕ ΣΧΕΣΗ ΜΕ ΤΟΥΣ ΣΥΓΧΡΟΝΟΥΣ ΚΑΙ ΤΟΥΣ ΠΡΟΓΟΝΟΥΣ ΤΟΥ

ΕΥΘΥΜΙΟΣ ΠΑΠΑΤΑΞΙΑΡΧΗΣ

I. Για την επιστημονική συμβολή του John Campbell

Η ακριβής ιστορική αποτίμηση της συνεισφοράς ενός στοχαστή στην επιστήμη του, ιδιαίτερα όταν γίνεται στο εσωτερικό της ακαδημαϊκής κοινότητας στην οποία διακρίθηκε και μάλιστα από συναδέλφους που του οφείλουν πολλά ως δασκάλου και ως ερευνητή, είναι δύσκολο εγχείρημα.¹ Για παράδειγμα υπάρχει ο κίνδυνος της εξιδανίκευσής του ως «εστιακού προγόνου», μία παγίδα στην οποία συχνά πέφτουν όσοι επιχειρούν τη γενεαλογία της μιας ή της άλλης θεωρητικής σχολής.² Από την άλλη πλευρά υπάρχει ο πειρασμός της «στενής ανάγνωσης»: μιας ανάγνωσης που λειτουργεί διαφοροποιητικά στο υπό μελέτη έργο ξεχωρίζοντας και υπογραμμίζοντας εκείνα τα στοιχεία που το καθιστούν οργανικό στοιχείο, ακόμη και αφετηρία της θεωρητικής σκέψης του αναγνώστη.

Δεν είναι απλό να ξεφύγω τελείως από τέτοιες παγίδες στην προσπάθειά μου να μιλήσω για τον John Campbell. Ίσως γιατί δεν έχω τις προϋποθέσεις της αναγκαίας απόστασης: χωρίς να είμαι μαθητής του είχα το προνόμιο, τολμώ να πω, της συμπάθειας και της πνευματικής επικοινωνίας μαζί του για πολλά χρόνια. Ας πούμε

Ο Ευθύμιος Παπαταξιάρχης διδάσκει κοινωνική ανθρωπολογία στο Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας του Πανεπιστημίου Αιγαίου.

ότι ανήκα στους «εξ αγχιστείας συγγενείς». Σε κάθε περίπτωση υπήρξα και εγώ θύμα αυτού του σπάνιου συνδυασμού της γοητευτικής του προσωπικότητας και της απάμιλλης ποιότητας του επιστημονικού του έργου. Του χρωστάω πνευματικά και προσωπικά. Είναι δύσκολο λοιπόν να αποστασιοποιηθώ από τις οφειλές μου. Όμως υπάρχει και μία επιπρόσθετη παγίδα: η ιστορία της μεταπολεμικής ανθρωπολογικής σκέψης δεν γράφεται από επαγγελματίες ιστορικούς αλλά παραμένει στα χέρια των ίδιων των ανθρωπολόγων, στα δικά μας χέρια. Είναι κυρίως μία ιστορία «από τα μέσα», που εύκολα μπορεί να διολισθήσει σε μια «παραταξιακή ιστοριογραφία».

Παρά τις δυσκολίες θα επιχειρήσω εδώ μια ευρύτερη κριτική αποτίμηση της συμβολής του Campbell. Σε προηγούμενα κείμενά μου έχω σχολιάσει τη σημασία του έργου του στον στενό ορίζοντα της εθνογραφίας της Ελλάδας και της ελληνικής ανθρωπολογίας.³ Έχω υποστηρίξει το πλέον αυτονόητο: ότι τα εθνογραφικά του κείμενα, με προεξέχον το *Honour, Family and Patronage* [HFP], σημάδεψαν τις ανθρωπολογικές σπουδές στην Ελλάδα θέτοντας τις βάσεις για μια νέου τύπου αυτογνωσία που προϋποθέτει την ετερογνωσία. Πράγματι, αν προσεγγίσουμε το έργο του από την πλευρά της επίδρασης που άσκησε στους επιγόνους του ο απολογισμός είναι εντυπωσιακός.

Πρώτον, ο Campbell συνέβαλε αποφασιστικά στην καθιέρωση του εθνογραφικού κανόνα στην ελληνική και σε μικρότερο βαθμό στη νοτιοευρωπαϊκή ανθρωπολογία. Η υψηλής ποιότητας έρευνά του λειτούργησε ως παράδειγμα, αρχικά στους ξένους εθνογράφους και αργότερα στους εντόπιους ερευνητές. Επέτρεψε να γίνει ευδιάκριτη η μεγάλη επιστημολογική διαφορά της ανθρωπολογίας από τον «συλλεκτικό εμπειρικισμό» και την «εξ καθέδρας» έρευνα της ακαδημαϊκής λαογραφίας.

Δεύτερον, ο πολυσχιδής χαρακτήρας του HFP το κατέστησε υποχρεωτική αφετηρία για τη μελέτη των μετασχηματισμών στις αξίες (και αργότερα στις ταυτότητες), στις κοινωνικές σχέσεις και τις πολιτικές πρακτικές στον αγροτικό και αστιακό χώρο. Από αυτό διακτινώνεται μια πλούσια ανθρωπολογική παράδοση που περιλαμβάνει τη μελέτη της «λαϊκής θρησκείας» και των ανεπίσημων θρησκευτικών πρακτικών και αντιλήψεων,⁴ τη συζήτηση για τις αξίες της «τιμής» και την τμηματική διαφοροποίηση την οποία αυτές παράγουν,⁵ την «από τα κάτω» μικροκοινωνική προσέγγιση των πολιτικών σχέσεων και πρακτικών⁶ ή τη μικροκοινωνική, συμβολική διερεύνηση της «ηθικής οικονομίας» του φύλου και του σώματος ακόμη και από ανθρωπολόγους που κατά τα άλλα τις/τους δυσκολεύει ο «ανδροκεντρισμός» του έργου.

Τρίτον, το HFP πρόσφερε στην ανθρωπολογία γενικότερα ένα παράδειγμα ανάλυσης της συγγενειακής κοινω-

νικότητας κατά τη γνώμη μου όχι απλά εφάμιλλο αλλά ανώτερο του δομολειτουργιστικού ευαγγελίου στη μελέτη της συγγένειας, του *The Web of Kinship Among the Tallensi* (1949) του Meyer Fortes. Για πολλούς το HFP αποτελεί την κορυφαία μελέτη της αμφιπλευρικής συγγένειας. Το βιβλίο αυτό έχει λειτουργήσει ως υποδειγματικό πλαίσιο για την κατάταξη εθνογραφικού, και όχι μόνο, υλικού πάνω στη συγγένεια, την αγχιστεία, την κουμπαριά, το γάμο, την οικιακότητα, την εγκατάσταση, την περιουσία, την εργασία κλπ. Πολλοί ξένοι και έλληνες εθνογράφοι το χρησιμοποίησαν τη δεκαετία του '70 και '80 ως οδηγό για τη διερεύνηση του πλέον δημοφιλούς ερευνητικού αντικειμένου της περιόδου. Θυμάμαι την τρίτη ή τέταρτη ανάγνωση του βιβλίου κατά τη διάρκεια συγγραφής της διατριβής μου: το μοντέλο της «πατροπλευρικά εκτεταμένης οικιακής ομάδας» υπήρξε ο σταθερός άξονας που μου επέτρεψε να περιγράψω σε βάθος το φαινόμενο της «μητροπλευρικής επέκτασης» της συγγένειας και της «μητρεστιακότητας» που παρατηρείται στον αιγαιακό χώρο.

Στο παρόν κείμενο θα ήθελα να ανοίξω λίγο περισσότερο το πεδίο της αποτίμησης στην κατεύθυνση της εθνογραφίας της Ευρώπης και γενικότερα της ανθρωπολογίας. Ειδικότερα, θέλω να σχολιάσω το έργο του Campbell σε δύο επίπεδα σύγκρισης: σε σχέση με τους σύγχρονους του ανθρωπολόγους και σε σχέση με τους ανθρωπολογικούς του προγόνους. Θα επιχειρήσω αυτές τις συγκρίσεις κυρίως μέσα από το πρίσμα της εθνογραφικής πράξης.

Μαζί με πολλούς άλλους ως εθνογραφική πράξη αντιλαμβάνομαι το σύνολο των πρακτικών –ερευνητικών, κειμενικών, οπτικών κ.ά.– με τις οποίες παράγεται το εθνογραφικό προϊόν –δηλαδή η εθνογραφική μονογραφία ή το φιλμ. Στο επίκεντρο της εθνογραφικής πράξης βρίσκεται η αυτοπρόσωπη συμμετοχική παρατήρηση και πολυαισθητηριακή γνώση, η ποιότητα των οποίων διασφαλίζεται από την μακροχρόνια παραμονή στο πεδίο και τη γλωσσική και πολιτισμική οικείωση με τους εντόπιους τρόπους.⁷ Η εθνογραφική πράξη είναι βέβαια πολιτισμικά και θεωρητικά προσδιορισμένη. Και πώς αλλιώς μπορούσε να είναι. Όμως τα προϊόντα της καθετί άλλο παρά είναι τα «κοινωνικά δεδομένα» με τον υψηλό βαθμό παγίωσης που φαντάστηκε ο Durkheim. Αντίθετα είναι διυποκειμενικά συγκροτημένα, άρα ετερογενή, ατελή, ρευστά και στη βάση αυτών των ιδιοτήτων κάθε στιγμή απειλούν και δυνητικά υπερβαίνουν τη θεωρητική μήτρα στην οποία γεννήθηκαν. Η υψηλής ποιότητας εθνογραφία δύσκολα μπορεί να περιχαρακωθεί σε θεωρητικά σχήματα.

Εδώ παρακολουθώ όσους τη δεκαετία του 1990 σχολιάζουν τα υπόγεια ρεύματα που διαπερνούν την ευρωπαϊκή (κυρίως βρετανική) ανθρωπολογία του 20ού αι. για

να επισημάνουν τη σχέση όχι ειρηνικής συνύπαρξης αλλά έντασης, για να μην πω σύγκρουσης, ανάμεσα στη μεθοδολογική επανάσταση της ανθρωπολογικής επιτόπιας έρευνας και το θεωρητικό δομολειτουργιστικό κανόνα στον οποίον εντέλει υποτάχτηκε.⁸ Συντάσσομαι, δηλαδή, με όσους (και από τις δύο μεριές του Ατλαντικού) αγωνίζονται να διασώσουν τη μεθοδολογική κληρονομιά του Malinowski, εμβαθύνοντάς την και φέρνοντάς την σε αντιπαράθεση με κάθε μορφής θεωρητικισμό. Ανήκω σε όσους αποδίδουν στην ανθρωπολογία έναν ριζοσπαστικό ρόλο που παίρνει ποικίλες μορφές, όπως για παράδειγμα το ρόλο της «ενοκλητικής επιστήμης»,⁹ για την οποία μιλάει ο Raymond Firth, ή αυτόν της «αποοικείωσης» και της «πολιτισμικής κριτικής» στον οποίο αναφέρονται κάποιοι σύγχρονοι ανθρωπολόγοι.¹⁰

Σπεύδω λοιπόν να διευκρινίσω εξαρχής την κεντρική ιδέα της παρούσας εργασίας. Ο Campbell ως χαρισματικός εθνογράφος είναι εντέλει ένας ρηξικέλευθος στοχαστής, που δεν «κάθεται στα αυγά του» αλλά μέσω της εθνογραφικής του πράξης συγκρούεται με τα όρια της θεωρητικής σκέψης που κληρονόμησε από τους δασκάλους του. Γι' αυτό και το έργο του εξακολουθεί να αμείβει τον αναγνώστη που το προσεγγίζει θέτοντας νέα ερωτήματα. Η υψηλή ποιότητα του εθνογραφικού του έργου το καθιστά παραδειγματική περίπτωση για να προσεγγίσει κανείς το γενικότερο ζήτημα της σχέσης εθνογραφίας-θεωρίας, μας επιτρέπει δηλαδή να αντιληφθούμε καλύτερα τις δημιουργικές εντάσεις που προκύπτουν ανάμεσα στην εθνογραφική πράξη και το θεωρητικό και μεθοδολογικό της υπόβαθρο.

Οι βασικές πηγές που χρησιμοποιώ εδώ περιλαμβάνουν, πέρα από το ίδιο το έργο του Campbell και τη σχετική δευτερογενή βιβλιογραφία για το έργο του, κάποια σημαντικά κείμενα, που εκ των υστέρων σχολιάζουν τη συνθήκη της επιτόπιώς του έρευνας και μια μακροσκελή συνέντευξη, που μας παραχώρησε όταν τον επισκεφθήκαμε με τον Peter Loizos το 2007.

2. Ο Campbell σε σχέση με τους ανθρωπολογικούς του συγχρόνους

Ο Campbell ανήκε στη μεταπολεμική γενιά των ανθρωπολόγων που ενέταξαν την Ευρώπη, κυρίως το νότιο τμήμα της, στον ανθρωπολογικό χάρτη συνεχίζοντας, όπως έχει υποστηρίξει ο ίδιος, «την ρομαντική υπόθεση της διεύρυνσης των εθνογραφικών συνόρων» (Campbell 1992: 149). Σίγουρα δεν ήταν ο μόνος, ούτε βέβαια ο πρώτος αφού οι έρευνες του Conrad Arensberg στην Ιρλανδία, του Julian Pitt-Rivers στην Ισπανία και άλλων χρονικά προηγήθηκαν ενώ οι έρευνες της Ernestine Friedl στην Ελλάδα, του Ιωάννη Περισιτιάνη στην Κύπρο ή του

Lison-Tolosana στην Ισπανία έγιναν την ίδια περίπου περίοδο.

Ανήκε επίσης σε ένα μικρότερο κύκλο ερευνητών οι οποίοι, με επίκεντρο την Οξφόρδη και στο πλαίσιο του φιλόδοξου προγράμματος που πρότεινε ο E. Evans Pritchard, έδωσαν αναλυτική προτεραιότητα στις αξίες συμβάλλοντας στη σημαντική συζήτηση για την «τιμή και την ντροπή». Ανεξάρτητα από το σε ποιο βαθμό και με ποιους όρους αξιοποίησαν τον προβληματισμό γύρω από τις αξίες για να διακρίνουν τη νότια από τη βόρεια Ευρώπη και να νομιμοποιήσουν τη σύγκριση της πρώτης με τη βόρεια Αφρική στο εσωτερικό μιας ενιαίας εθνογραφικής περιοχής που ονόμασαν «Μεσόγειο»,¹¹ η κίνηση αυτή έδωσε μεγάλη εμβέλεια στο πρωτοπόρο ερευνητικό τους εγχείρημα και σταδιακά το καθιέρωσε εναντίον των αντιδράσεων από την πλευρά των οπαδών της ανθρωπολογίας ως αποκλειστικά «εξωτικής» ενασχόλησης.¹² Κατά τον Michael Herzfeld (2008: 150) η μονογραφία του αποτελεί μια «ήσυχη επανάσταση» αφού, μέσα από τη μελέτη της πατρωνίας (ανάμεσα σε άτομα και κράτη), έδειξε ότι η διάκριση της Δύσης με το υπόλοιπο της ανθρωπότητας είναι μια ιδεολογική κατασκευή. Και εδώ όμως το έργο του οφείλει πολλά στο έργο κάποιων σύγχρονων που ερευνητικά προηγούνται.¹³

Ηγέτες αυτής της ομάδας και υπεύθυνοι για τη συγκρότησή της σε ένα είδος σχολής ήσαν δύο πρόσωπα πολύ κοντά στον Campbell. Ο επιβλέπων καθηγητής του Ιωάννης Περισιτιάνης, ο πιο senior της ομάδας και δημιουργός του Κέντρου Κοινωνικών Ερευνών στην Ελλάδα, οργάνωσε μια πλειάδα επιστημονικών συνεδριών που συνέβαλαν καθοριστικά στην ευρύτερη καθιέρωση και νομιμοποίηση του νέου εθνογραφικού ενδιαφέροντος στην Ευρώπη.¹⁴ Όμως ο Περισιτιάνης ήταν κατά βάση αφρικανιστής. Για λόγους «φιλοτίμου» –του οποίου κατά τον Campbell αποτελούσε την ενσάρκωση– στράφηκε στην Κύπρο για μία ολιγόμηνη έρευνα. Δεν μπορούσε να δεχτεί ότι ο μαθητής του θα έκανε πρώτος μια έρευνα στον ελληνόφωνο χώρο. Ο Julian Pitt-Rivers, το βιβλίο του οποίου *People of the Sierra* δημοσιεύτηκε τη χρονιά που ο Campbell έφυγε για την Ελλάδα, θα μπορούσε να θεωρηθεί ο θεωρητικός και σημαντικότερος απολογητής της κίνησης. Παρά το γεγονός ότι στο πλαίσιο της μονογραφίας του δεν ασχολείται τόσο με τις αξίες της «honra» καθαυτές, μαζί με τον Περισιτιάνη τις ανέδειξαν σε σήμα κατατεθέν της κίνησης, αυτό όμως με κάποιο κόστος.

Η ανάγκη της θεωρητικής επεξεργασίας του αξιακού συστήματος ίσως έστρεψε τους δύο ηγέτες της κίνησης ακόμη περισσότερο προς τον ντυρκεμιανό κανόνα. Τους ανάγκασε να το διαχειριστούν ως ένα διατοπικό και διαχρονικό «κοινωνικό δεδομένο». Όπως επίσης τους οδή-

γηση στη διακριτή αντιμετώπιση της «τιμής και της ντροπής» από άλλες (π.χ. θρησκευτικές) κατηγορίες αξιών και στην αυτόνομη ανάλυσή της.

Σε ακριβώς αντίθετη κατεύθυνση κινήθηκε ο Campbell που υπήρξε πρωτοπόρος στο εσωτερικό αυτής της πρωτοποριακής γενιάς. Πρόκειται για ρητορική υπερβολή; Πιστεύω πως όχι. Το εθνογραφικό του έργο διακρίνεται για την υψηλή ποιότητα τόσο της έρευνας όσο και του τελικού γραπτού προϊόντος.

Θα ξεκινήσω από την έρευνα. Η παραμονή του Campbell στο πεδίο είχε πολλές από τις προδιαγραφές του κλασικού εθνογραφικού μύθου. Μπορεί να μην έχασε τα εθνογραφικά του ημερολόγια, όπως κάποιοι διάσημοι μεταπολεμικοί ανθρωπολόγοι, ωστόσο είναι σίγουρο ότι ο εθνογράφος γι' αλλού ξεκίνησε κι αλλού κατέληξε. Στον ίδιο άρεσε να τονίζει τη σημασία ενός τυχαίου περιστατικού και το ρόλο της συζύγου του Sheila στη μεταστροφή του ενδιαφέροντός του από τους εγκατεστημένους αγρότες στους ημινομάδες κτηνοτρόφους.¹⁵ Όμως το ερώτημα παραμένει: ποιος διάλεξε ποιον; Με βάση όσα είχε κατά καιρούς αφηγηθεί θα επιχειρήσω μια ερμηνεία που εξάρει τον καθοριστικό ρόλο των πληροφορητών του. Ο νεαρός, ορεισίβιος, ξανθωπός, ξερακιανός Σκωτσέζος, βετεράνος της μάχης του Άντζιο αλλά και της Αθήνας, που διέθετε μάλιστα ως παράσημο τραύματα στην κνήμη τα οποία και είχε δείξει σε κάποιους επίλεκτους φίλους για να δικαιολογήσει τη δυσκολία του να παρακολουθεί το ρυθμό με τον οποίο ανεβοκατέβαιναν τα βουνά, ταίριαζε με τις τότε ήδη εξιδανικευμένες φιγούρες του Hammond και του Woodhouse. Για το υψηλό στάτους του Βρετανού προφέσορα με το Land Rover άλλωστε πολύ λίγες αμφιβολίες μπορούσαν να υπάρχουν. Οι Σαρακατσάνοι επέλεξαν τον εθνογράφο τους –τον «αιχμαλώτισαν» όπως με χιούμορ έχει παρατηρήσει ο ίδιος (1992: 154) σχολιάζοντας την αίσθηση του ασφυκτικού εγκλωβισμού στο περιβάλλον τους- και τον περιέφεραν επιδεικνύοντάς τον ως «τρόπαιο» για να αυξήσουν το συμβολικό τους κεφάλαιο απέναντι στους ανταγωνιστές τους Ζαγοριανούς. Αν κρίνουμε μάλιστα από το παρακάτω ανέκδοτο τα οφέλη ήταν ποικίλα.

Στο τέλος του χειμώνα, όταν έπαιρναν τα ζώα τους στα βουνά του Ζαγοριού, συνηθίζαμε να περπατάμε μαζί τους μια απόσταση 100 μιλίων. Έκαναν περίπου 10 μίλια την ημέρα. Τα ζώα έτρωγαν χορτάρι καθώς προχωρούσαμε, συχνά μέσα στο σκοτάδι, και αυτό αναστάτωνε τους χωρικούς που έστηναν παγίδες και προσπαθούσαν να πιάσουν κάποιο πρόβατο. Γι' αυτό θα έλεγα ότι υπήρχε ένταση. Κάποια φορά, ήταν μέρα, συναντήσαμε μερικούς χωρικούς. Δεν ήμουν ντυμένος όπως οι Σαρακατσάνοι, ούτε τους έμοιαζα, έτσι οι χωρικοί με απορία ρωτούσαν «ποιος είναι αυτός ο άντρας που

είναι μαζί σας, από πού έρχεται» και οι Σαρακατσάνοι απαντούσαν «ω, είναι ο Βρετανός πρόξενος, ενδιαφέρεται για τη ζωή μα!» Είναι ο Βρετανός πρόξενος! Γούρλωναν τα μάτια τους, το έβρισκαν τρομερά διασκεδαστικό. [Συν.]¹⁶

Με άλλα λόγια, οι Σαρακατσάνοι πληροφορητές του -τα μέλη της πατροπλευρική εκτεταμένης οικογενειακής ομάδας των τεσσάρων ύπανδρων αδελφών, ένα σύνολο δεκαεφτά ατόμων, που τον υιοθέτησαν πρώτοι- κατέγραψαν την πολιτισμική δομή της ομοιότητας, αυτή τη βασική πρώτη ύλη πάνω στην οποία στήνεται κατά τον Malinowski το εθνογραφικό εγχείρημα. Τον επέλεξαν και επειδή ήταν εξομοιωσίμος. Γι' αυτό και του έφτιαξαν την καλύβα στην οποία εγκαταστάθηκε με τη σύζυγό του Sheila. Υπ' αυτήν την προϋπόθεση άφησαν αυτόν τον ξένο να συμμετέχει στις καθημερινές τους δραστηριότητες, να ανεβοκατεβαίνει μαζί τους τις βουνοπλαγιές της Πίνδου στο πλαίσιο των κτηνοτροφικών τους εργασιών (που συμπεριλάμβαναν μεγάλες περιόδους μοναχικότητας και άρα μοναδικής σημασίας ευκαιρίες επικοινωνίας μαζί τους). Σε αυτή τη βάση του επέτρεψαν να είναι παρών σε τελετουργικές δραστηριότητες, σε στιγμές ευρύτερης, διοικητικής κοινωνικότητας αλλά και στις επαφές και συχνά κρίσιμες διαπραγματεύσεις τους με τοπικούς οικονομικούς και πολιτικούς παράγοντες όπου σε κάποιες περιπτώσεις προσέφερε με την παρουσία του πολύτιμες υπηρεσίες.

Από την πλευρά του και εκείνος, ακολουθώντας την μαλινοφσκική συνταγή της ανθρωπολογικής επιτόπιας έρευνας, έπρεπε να εφαρμόσει τη στρατηγική της εξομοίωσης (και συνακόλουθα αφομοίωσης). Αυτή απαιτούσε κάτι πολύ περισσότερο από τη μακρόχρονη παραμονή στο πεδίο και τη βελτίωση των γνώσεων του στην ελληνική γλώσσα. Απαιτούσε, όπως λέει ο ίδιος, το δύσκολο και συχνά ψυχολογικά κουραστικό καθήκον «να συμπεριφέρεται αναντίστοιχα με το χαρακτήρα του».

Συμπεριφερόμουν σε μεγάλο βαθμό με τρόπο που δεν ταίριαζε στον χαρακτήρα μου. Είμαι ένας ντροπαλός, αποτραβηγμένος, άτολμος τύπος. Όμως έπρεπε να προβάλλω. Αν δεν το έκανες έκανες το σεβασμό τους. [Συν.]

Ο Campbell, ωστόσο, απέτυχε να εφαρμόσει την προτροπή του Evans Prichard για «αυτοεγκατάλειψη» του μοναχικού εθνογράφου, αφού ούτε μοναχικός ήταν -στο βαθμό που τον συνόδευε η σύζυγός του Sheila, χάρη στην οποία κατάφερε να αποκτήσει πρόσβαση στον κόσμο των γυναικών- ούτε μπορούσε να αφεθεί τελείως στη διάθεση των πληροφορητών του, αφού η εξάρτηση ενός άνδρα είναι απαξία στον κόσμο των Σαρακατσάνων, ενώ και ο ίδιος διέθετε υψηλό συμβολικό κεφάλαιο ως

καθηγητής, τέως αξιωματικός, και κάτοχος ενός Land Rover!

Τα παραπάνω βοηθούν στην κατανόηση της σχέσης με τους πληροφορητές του. Σχέσης εμπιστοσύνης, περιορισμένης, βέβαια, και υπό προϋποθέσεις, θεμελιωμένης «στην αναγνώριση ότι τους εκτιμούσαμε» (Campbell 1992: 165). Και, όπως περιγράφεται αργότερα, σχέσης αντεστραμμένης αφού οι Σαρακατσάνοι πληροφορητές του τού απηύθυναν πολύ περισσότερες ερωτήσεις από αυτές που ήταν διατεθειμένοι να απαντήσουν. Έτσι «οι όροι της ανταλλαγής» ήταν «ενοχλητικοί» και για τα δύο μέρη (1992: 155). Αυτό που ο ίδιος μπορούσε να προσφέρει πέρα από το συμβολικό κεφάλαιο που τους απέφερε η συναναστροφή μαζί του ήταν πρακτικές υπηρεσίες όπως αυτή του «ταξιτζή»!

Για να έρθουμε στο εθνογραφικό του έργο, το HFP είναι ένα κλασικό έργο της παγκόσμιας ανθρωπολογικής γραμματείας, με μεγάλη αντοχή στο χρόνο αφού εξακολουθεί να ανατυπώνεται και να διαβάζεται σχεδόν μισό αιώνα μετά την πρώτη του έκδοση. Τη μεγάλη του φήμη σίγουρα την οφείλει σε αφηγηματικές αρετές όπως τη διαυγή, ακριβή έκφραση και την εξαιρετική οικονομία. Όμως ο τομέας στον οποίο το βιβλίο κυρίως διακρίνεται είναι το εθνογραφικό του περιεχόμενο και ο τρόπος διαπραγμάτευσης των εθνογραφικών δεδομένων.

Η εθνογραφική μονογραφία του Campbell έχει την κλειστή, γεωμετρική δομή της ολιστικής εθνογραφίας που αναδεικνύει συσχετικά την ενότητα των διαφορετικών διαστάσεων του καθημερινού βίου. Είναι στην κυριολεξία ένα υφαντό που αρμονικά συνδυάζει τρία χρώματα: τα χρώματα της κοινωνικότητας (βλ. συγγένεια), των αξιών (βλ. τιμή) και της πολιτικής (βλ. πατρωνία). Ο συνδυασμός αυτός σήμερα είναι τετριμμένος, και γι' αυτό δεν προκαλεί εντύπωση. Όταν τον επικείμενος ο Campbell ωστόσο ήταν ιδιαίτερα πρωτότυπος.¹⁷

Το HFP είναι λαμπρό παράδειγμα των αρετών του εθνογραφικού ρεαλισμού. Ο εθνογράφος αφηγείται σε τρίτο πρόσωπο, διεξοδικά και σε μεγάλη λεπτομέρεια τι κάνουν οι Σαρακατσάνοι και πώς εννοούν αυτό που κάνουν, λειτουργώντας με συνέπεια και σταθερότητα ως μεσολαβητής ανάμεσα στα δύο επίπεδα. Η ανάλυση της συμπεριφοράς και της σημασίας της, που συνοδεύεται και από τη συχνή αναφορά σε περιπτώσεις, είναι υποδειγματική ως προς την καταγραφή των αποχρώσεων. Παρά το γεγονός ότι κατά κανόνα διαβάζουμε τη σκέψη των Σαρακατσάνων μεταφρασμένη από τον εθνογράφο και παρά την μη καταγραφή των ειδικών περιστάσεων της παρατήρησης, κάποιες στιγμές ακούγεται η ανάσα του προνομιακού πληροφορητή που συνομιλεί μαζί του στην καλύβα ή το βοσκοτόπι. Η προσεκτική και ταυτόχρονα διεισδυτική εθνογραφική ματιά και ο τρόπος που ξεκλει-

δώνει τη σκέψη των Σαρακατσάνων είναι αξία θαυμασμού. Προκαλεί ακόμη ανακούφιση σε όσους προβληματιζόμαστε για τη διαδεδομένη πλέον σύγχυση ανάμεσα στο «τι κάνουν» και «τι λένε ότι κάνουν», μια παρενέργεια της κατά τα άλλα δόκιμης κριτικής στο μηχανιστικό συμπεριφορισμό.

Η αυθεντικότητα της αφήγησης θεμελιώνεται στη ρητή υπόμνηση της πολύχρονης παραμονής του εθνογράφου στο πεδίο και της αυτοπρόσωπης παρατήρησης και καταγραφής των εθνογραφικών δεδομένων. Υποστηρίζεται επίσης από την επιλεκτική χρήση ελληνικών λέξεων και εκφράσεων που παρατίθενται αρχικά αυτούσιες στα ελληνικά και μετά σε μεταγραφή (όχι όμως και σε εισαγωγικά). Αυτό εντείνει την εντύπωση ότι χρησιμοποιεί αυτές τις στρατηγικές σημασίας έννοιες ως προς την ειδική (και όχι μια υποθετικά γενική) σημασία τους και άρα ότι τις αντιμετωπίζει ως σύμβολα-κλειδιά.

3. Ο Campbell σε σχέση με τους ανθρωπολογικούς του προγόνους

Ας γυρίσουμε τώρα στη σχέση του Campbell με τους ανθρωπολογικούς του προγόνους. Γνωρίζουμε ότι ο Campbell μυήθηκε στο έργο του Evans-Pritchard και τις απόψεις του για την αξία της ιστορίας στην εθνογραφική έρευνα από τον τούτορά του στο Cambridge, τον Emrys Peters. Στο ίδιο περιβάλλον συνδέθηκε με τον άλλο μεγάλο εκπρόσωπο της μεταπολεμικής βρετανικής σχολής, τον Meyer Fortes, ο οποίος, όπως έχει αναγνωρίσει ο Campbell (1992: 149), είχε μεγάλη επίδραση στη διανοητική του διαμόρφωση, και συζητήσε μαζί του το ενδεχόμενο των διδακτορικών του σπουδών.¹⁸ Σε κάθε περίπτωση γαλουχήθηκε σε ένα αφρικανιστικό περιβάλλον αφού η Αφρική αποτελούσε το προνομιακό εργαστήριο του ανθρωπολογικού δομολειτουργισμού. Δεν είναι τυχαίο ότι είχε τους Nuer στο προσκεφάλι κατά τη διάρκεια της έρευνάς του! Ούτε μπορεί να αμφισβητηθεί ότι «είδε την Ελλάδα με τα μάτια της Αφρικής».¹⁹ Από το ίδιο περιβάλλον κληρονόμησε και την παράδοση που αναγορεύει την εθνογραφική έρευνα και μονογραφία σε κορυφαία κριτήρια της ποιότητας του ανθρωπολογικού έργου, την παραδοχή ότι ο ανθρωπολόγος δανείζεται τη θεωρία του από τον κοινωνιολόγο και την κριτική επιφύλαξη απέναντι στην ταυτολογική σκέψη του «ανεπεξέργαστου λειτουργισμού».

Έχει ενδιαφέρον ότι στη συνέντευξή του ο Campbell υποστηρίζει ότι κατά τη διάρκεια συγγραφής της διατριβής μετατράπηκε σε «μετριοπαθή παρσονικό». Ο Parsons στο μνημειώδες έργο του *The Social System* (1951) είχε προτείνει μια διαντιδρασιακή σύλληψη του κοινωνικού συστήματος, που περιλαμβάνει και τον «πολιτισμό» στην πιο στενή εκδοχή των «ιδεών και αξιών»

(δίπλα στην «κοινωνία» και το «σύστημα της προσωπικότητας») ως πεδίο αρμοδιότητας της ανθρωπολογίας. Η επίδραση αυτή ίσως εξηγεί την πιο διαλεκτική συσχέτιση αξιών και κοινωνικών σχέσεων που παρατηρείται στο έργο του Campbell.

Πάντως, σε κάθε περίπτωση μοιάζει οξύμωρο να αναζητούμε έναν «άλλο θεωρητικό» στον Campbell.²⁰ Η δομολειτουργιστική ταυτότητα του έργου του είναι σαφής αν κρίνουμε από τη συχνότητα της χρήσης εννοιών κλειδιά όπως «θεσμοί» (π.χ. συγγένεια, κουμπαριά, πατρότητα), «δομή», «σχέσεις» και «ρόλοι», (ηθικές) «αξίες» (π.χ. κοινωνικές, όπως η «τιμή», και θρησκευτικές), ηθικές «υποχρεώσεις» και «κυρώσεις» κλπ. Η θεωρητική οικονομία του HFP εύγλωττα δηλώνεται στον πρόλογο του βιβλίου, εκεί που συνοπτικά περιγράφεται η «σκοπιά» την οποία υιοθετεί.

Ξεκινώ με μια σχετικά λεπτομερειακή ανάλυση των συγγενειακών θεσμών και της δομής της οικογένειας, ανάλυση που δείχνει πώς οι ηθικές υποχρεώσεις ενός ατόμου περιορίζονται σχεδόν αποκλειστικά στην οικογένεια και την αμφιπλευρική συγγενειακή ομάδα σε βάρος των σχέσεων με ανθρώπους εκτός του στενού αυτού κύκλου. Οικογένειες που δεν έχουν δεσμούς συγγένειας ή γάμου σχετίζονται μέσω θεσμών αμοιβαίας εκθρόνωσης και ανταγωνισμού, ενώ πρόσωπα που δεν έχουν δεσμούς αντιμετωπίζουν ο ένας τον άλλο μονίμως με έντονη δυσπιστία. Ένα σύστημα κοινωνικών αξιών που βασίζονται στις έννοιες της τιμής, της δύναμης και της περηφάνιας συνδέεται με αυτούς τους θεσμούς και τις στάσεις, και μαζί καθοδηγούν τους Σαρακατσάνους στην προφανή αναρχία της κοινοτικής τους ζωής. Είναι αναπόφευκτο οι παραπάνω θεσμοί και αξίες να περιορίζουν δραστικά τις δυνατές μορφές οικονομικής και κοινωνικής συνεργασίας. [Campbell 1964:ν, δική μου υπογράμμιση]

Σε μία φράση, το HFP είναι μια «διάταξη αλληλένδετων θεσμών και αξιών» (Campbell 1964: ν).

Οι θεωρητικές οφειλές του HFP στο δομολειτουργισμό αντανακλώνται και στη θεματική επικέντρωση του βιβλίου. Η οικογένεια, η συγγένεια και ο γάμος, δηλαδή τα πιο προσφιλή αντικείμενα έρευνας των αφρικανιστών ανθρωπολόγων του μεσοπολέμου, δεσπόζουν στο HFP: καλύπτουν έξι από τα έντεκα κεφάλαια του βιβλίου. Το μεγάλο βάρος που δίνεται στη μελέτη των συγγενειακών σχέσεων ωστόσο, οφείλεται σε δύο επιπλέον παράγοντες.²¹ Πρώτον, σ' αυτό το πεδίο τον έστρεψαν από την αρχή οι ίδιοι οι Σαρακατσάνοι (Campbell 1992: 164). Ο βίος τους περιστρέφονταν γύρω από την πατροπλευρικά εκτεταμένη οικιακή ομάδα και το ευρύτερο συγγενειακό δίκτυο. Είχαν μάλιστα ιδιαίτερο ενδιαφέρον να καταγρά-

φουν το «σόι» τους σε γενεαλογικά διαγράμματα και χρησιμοποιούσαν εκτενώς τη γλώσσα της συγγένειας.²² Δεύτερον, στο ίδιο πεδίο τον προσανατόλισε η αφρικανιστική ανθρωπολογική του παιδεία. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι το μεσοπόλεμο και την πρώτη μεταπολεμική περίοδο η Αφρική απετέλεσε το πεδίο στο οποίο οι Βρετανοί κυρίως ανθρωπολόγοι εμπλούτισαν την ντυρκεμιανή έννοια της «κοινωνίας» με τη μελέτη των ομάδων γραμμικής καταγωγής.²³ Η επικέντρωση στη συγγένεια κατέστησε την τελευταία αγωγό ειδικότερων θεωρητικών επιδράσεων από τους δασκάλους του. Για παράδειγμα έτσι «δανείστηκε» την ιδέα της «τμηματικότητας» -των προσωρινών κατατμήσεων και διασπάσεων του κοινωνικού πεδίου-, με την οποία ο Evans-Pritchard εξηγεί την «αναρχία» που δεσπόζει στο βίο των Nuer.

Το κρίσιμο ερώτημα είναι σε ποιο βαθμό το δομολειτουργιστικό θεωρητικό οπλοστάσιο εγκλωβίζει τη σκέψη του και τι είδους όρια της επιβάλλει. Εν ολίγοις εδώ θέλω να δείξω πώς η εθνογραφική πράξη (της γραφής συμπεριλαμβανομένης) συγκρούεται με τα όρια της θεωρητικής παράδοσης από την οποία εκκινεί και τα ανατρέπει. Επίσης θέλω να δείξω πώς ο ριζοσπαστικός δυναμισμός της υπερβαίνει τη συντηρητική λειτουργία της εννοιολογικής σκευής. Ο Campbell παραδέχεται την κληρονομημένη θεωρητική ταυτότητα και ταυτόχρονα την ανατρέπει μέσα από τον συγκεκριμένο τρόπο εθνογραφικής εργασίας που υιοθετεί, ένα τρόπο εργασίας που τελικά αποδεικνύεται θεωρητικά ρηξικέλευθος. Θα επιχειρήσω να σχολιάσω το παραπάνω ζήτημα μέσα από τρία παραδείγματα: τις αξίες, το φύλο και τις χρήσεις της ιστορίας στο έργο του.

i. Αξίες

Η μελέτη των αξιών είναι από τα πολύ ισχυρά και καινοτομικά στοιχεία του έργου του Campbell. Αυτές προσεγγίζονται καταρχήν στο μακρο επίπεδο, ως «σύστημα», και αναλύονται με ακρίβεια και αναλυτική οξυδέρκεια, κάτι που συμβάλλει να αποφύγει τις υποστασιοποιήσεις που τυραννούν το έργο των συγχρόνων του.²⁴ Είναι χαρακτηριστικός ο έντονος τρόπος με τον οποίο διαφοροποιείται από την γενικευτική αντιμετώπιση του «honour»

Νομίζω ότι ένας από τους μπελάδες με την έννοια της τιμής είναι ότι έχει υποστασιοποιηθεί, ότι αντιμετωπίζεται ως πράγμα. Ο καθένας είτε το έχει είτε δεν το έχει. Δεν μου αρέσει αυτό. Εννοώ ότι πρέπει να ιδωθεί στο πλαίσιο της συγκεκριμένης κοινωνίας για την οποία γράφουμε. Έτσι η κατά Herzfeld «honour» είναι σε πολλά σημεία διαφορετική από τη δική μου. Αυτό οφείλεται στο ότι η κοινωνία που μελετούσε ήταν διαφορετική. [Συν.]

Ταυτόχρονα ο Campbell πρωτοτυπεί αφού στο πλαίσιο της ανάλυσης των αξιών δίνει ειδικό βάρος στη θρησκεία. Άλλοι εθνογράφοι, στο βαθμό που στις ευρωπαϊκές κοινωνίες η θρησκεία είναι προνόμιο της Εκκλησίας και ο θρησκευτικός νόμος είναι τυποποιημένος, αντιμετωπίζουν τις θρησκευτικές αξίες ως «εξωτερικές». Ο Campbell διαφωνεί. Και παραγωγικά προσεγγίζει τη λαϊκή θρησκεία, δηλαδή τις πολλαπλές διαθλάσεις που παράγει η λαϊκή ερμηνεία του επίσημου θρησκευτικού δόγματος.²⁵

Ο Campbell προτείνει μια εικόνα του αξιακού συστήματος πολλαπλά διαστρωματωμένη σε δύο τουλάχιστον επίπεδα. Καταρχήν διακρίνει τις αξίες των Σαρακατσάνων σε *κοινωνικές* και *θρησκευτικές*. Οι πρώτες εστιάζουν στην έννοια της «τιμής», οι δεύτερες σε αυτή της «αμαρτίας». Οι δύο διαστάσεις του αξιακού συστήματος είναι σαν να παραπέμπουν σε δύο διακριτές τάξεις της πραγματικότητας. Έχουν *διαφορετικές χρονικότητες* που συναρτώνται με τους διαμορφωτικούς τους παράγοντες: οι αξίες της τιμής διαθέτουν μεγάλη διάρκεια αφού φέρουν τη μακρά χρονικότητα του φυσικού περιβάλλοντος μέσα στο οποίο πλάθεται ιστορικά ο χαρακτήρας των ημινομάδων κτηνοτρόφων, οι θρησκευτικές αξίες φέρουν τη βραχύτερη χρονικότητα του θρησκευτικού νόμου και της επίσημης Εκκλησιαστικής αρχής που τον παράγει.²⁶

Οι κοινωνικές αξίες προκύπτουν στο πλαίσιο της άτυπης καθημερινότητας του κοινωνικού και οικονομικού βίου, ενώ οι θρησκευτικές αξίες παραπέμπουν στην τυπική σφαίρα των επίσημων καταναγκασμών. Οι αξίες της «τιμής», που εξορισμού συνοδεύουν την κοινωνική θέση και αποτελούν προϋπόθεση απόκτησης γοήτρου, στο βαθμό που κυρώνονται από συναισθήματα όπως ο «εγωισμός», φαίνεται να συγκροτούνται πάνω σε ένα υπόστρωμα που τους προσφέρει τόσο «φυσικότητα» όσο και «εσωτερικότητα».²⁷ Αυτές είναι δικές μου μεταφορές και τις χρησιμοποιώ για να περιγράψω την αναλυτική λειτουργία της έννοιας του «συναισθήματος» στην ανάλυση του Campbell (αλλά και συνολικότερα στο δομολεειτουργισμό).²⁸ Κατά συνέπεια η αποκλειστική δέσμευση στην οικογένεια και ο κοινωνικός ατομισμός που απορρέει από αυτήν είναι υποχρεωτικά.²⁹

Αντίθετα οι θρησκευτικές αξίες μοιάζει να είναι «εξωτερικές»: το «αγαπάτε αλλήλους» και η χριστιανική φιλαλληλία δεν προκύπτουν από το «εσωτερικό» του υποκειμένου αλλά από ένα «εξωτερικό» σύστημα κανονιστικών προτροπών (και γιατί όχι καταναγκασμών) που έχει ως πηγή του την επίσημη Εκκλησία. Ο Campbell προσεγγίζει τη θρησκευτικότητα³⁰ των πληροφορητών του μέσα από την έννοια του «αμαρτήματος» και δείχνει τη διττή αντιμετώπισή της, κυρίως με όρους «ντροπής» και δευτερευόντως με όρους «ενοχής». Οι Σαρακατσάνοι από τη μία πλευρά διακρίνουν τα «προσωπικά αμαρτήματα» –σπάνια

κατηγορία που περιλαμβάνει για παράδειγμα την προσβολή των ορίων της σωστής συμπεριφοράς απέναντι στο Θεό (βλ. ψευδορκία), στα μέλη της οικογένειας (δημόσια προσβολή των γονιών από τα παιδιά τους) ή στον ξένο (εκμετάλλευση του φτωχού). Γι' αυτά υπάρχει προσωπική ευθύνη. Από την άλλη, διακρίνουν τα λεγόμενα «προπατορικά αμαρτήματα», μια εξαιρετικά συχνή κατηγορία που περιλαμβάνει τη λαγνεία και το φθόνο: αυτά ως μέρη της «ανθρώπινης συνθήκης» είναι αναπόφευκτα, δεν υπάγονται στην ανθρώπινη θέληση αλλά υποκεινται σε «εξωτερικούς περιορισμούς» (Campbell 1964: 326).

Η ιδιοφυής αυτή ανάλυση της *τοπικής ερμηνείας* του «προπατορικού αμαρτήματος» δείχνει πειστικά πως λύνεται η αντίφαση ανάμεσα στα δύο επίπεδα του αξιακού συστήματος. Η σαρακατσάνικη ερμηνεία του «προπατορικού αμαρτήματος» ως αναπόφευκτης ιδιότητας του ανθρώπου (και άρα πέρα από την ατομική του βούληση) νομιμοποιεί την ντροπή: με τα λόγια του Campbell (1964: 328) «γεφυρώνει το χάσμα ανάμεσα στην ευγενή και την αμαρτωλή του φύση».

Μέσα από το διαφοροποιημένο πρίσμα της αμαρτίας ο θρησκευτικός νόμος ερμηνεύεται ως ένας *ελαστικός, διαχειρίσιμος περιορισμός* και όχι ως μία απόλυτη ηθική προσταγή την ίδια στιγμή που αυτή η ερμηνεία νομιμοποιεί την ίδια του την αναίρεση στο επίπεδο των κοινωνικών αξιών και ειδικότερα των πρακτικών της αρνητικής αμοιβαιότητας. Με αυτό τον τρόπο ο Campbell αναδεικνύει τον λανθάνοντα *σχετικισμό* (και τη μερικότητα) του αξιακού συστήματος –την πολιτισμική λογική που διαπερνά και οργανώνει την ηθική των δύο μέτρων και δύο σταθμών. Ταυτόχρονα, μας προσφέρει ένα σημαντικό ερμηνευτικό κλειδί που εξακολουθεί να είναι χρήσιμο στη μελέτη της σχετικότητας που διέπει την ελληνική κοινωνία και τις αμφίσημες στάσεις απέναντι στο κράτος και τους θεσμούς του.³¹

ii. Φύλο και σεξουαλικότητα

Ας έλθουμε στο παράδειγμα της ηθικής οικονομίας του φύλου και της σεξουαλικότητας. Στην προσέγγισή τους ο Campbell κινείται ανάμεσα στη θεωρία των έμφυλων ρόλων³² και στη σημειωτική ανάλυση των έμφυλων σχέσεων. Αυτό που σήμερα ονομάζουμε «φύλο» είναι πανταχού παρόν στις σελίδες του HFP. Ο Campbell δίνει ιδιαίτερο βάρος στη μελέτη της συμπεριφοράς γυναικών και ανδρών με αναφορά στις αξίες που την οργανώνουν και τις σχέσεις που την πλαισιώνουν. Ας θυμηθούμε το κεντρικό επιχείρημα: για να διατηρήσει ένας άντρας την τιμή του πρέπει όχι μόνο να διαθέτει «ανδρισμό» αλλά και να το δείχνει με τις πράξεις του. Το ίδιο ισχύει και για τις γυναίκες σε σχέση με την «ντροπή». Ο «ανδρισμός»

και η «ντροπή» συνιστούν κανονιστικά πρότυπα. Είναι στενά συνδεδεμένα με «ιδεατούς τύπους προσωπικότητας», που ποικίλλουν ανάλογα με τη φάση του βίου, και παραπέμπουν σε αρχετυπικές (κυρίως θρησκευτικές) εικόνες, όπως αυτές του Χριστού και της Παναγίας. Η συμμόρφωση της συμπεριφοράς με αυτά τα πρότυπα αποτελεί προϋπόθεση της αναγνώρισης της αξίας ενός ατόμου.

Είναι αλήθεια ότι η συσχέτιση με τις αξίες προσδίδει στο φύλο ως ρόλο και ως σχέση μια σταθερότητα και μια (ίσως μηχανιστική) υποχρεωτικότητα. Όμως στο βαθμό που οι αξίες βασίζονται σε έννοιες η εθνογραφική περιγραφή εκτρέπεται από το δομολειτουργιστικό καλούπι. Το έξοχο πρώτο κεφάλαιο του HFP με τίτλο «Για πρόβατα και βοσκούς» είναι υπόδειγμα σημειωτικής ανάλυσης του φύλου. Είναι χαρακτηριστικό πώς ανοίγει το τρίτο υποκεφάλαιο για τις «γυναίκες»:

Για τους Σαρακατσάνους, πρόβατα και κατσίκες, άντρες και γυναίκες, συνιστούν σημαντικές και συνδεδεμένες αντιθέσεις με ηθικό περιεχόμενο. Τα πρόβατα είναι κατεξοχήν ζώα του Θεού και οι βοσκοί τους, φτιαγμένοι κατ' εικόνα και ομοίωσή Του, είναι ουσιαστικά ευγενή όντα. Οι γυναίκες μέσα από την ιδιαίτερη λαγνεία της φύσης τους είναι εγγενώς πιο πιθανό να έχουν σχέσεις με τον Διάβολο. Και οι κατσίκες ήταν στην αρχή ζώα του Διαβόλου, τα οποία ο Χριστός έπιασε και εξημέρωσε για να υπηρετήσουν τον άνθρωπο. (Campbell 1964: 26)

Το παράθεμα αυτό, που τόσο ξένισε τον λαογράφο Δημήτριο Λουκάτο ώστε στη βιβλιοκριτική του να υποστηρίξει ότι στο σημείο αυτό ο Campbell κάνει «κιούμορ» (Loukatos 1964: 366), δηλώνει πολύ καθαρά ότι οι άντρες είναι σε σχέση με τις γυναίκες ό,τι είναι τα πρόβατα σε σχέση με τις κατσίκες ό,τι είναι ο Θεός σε σχέση με το διάβολο. Προσεγγίζει δηλαδή το φύλο ως μια πλειάδα δυαδικών *συμβολικών αντιστίξεων* συγκροτημένων σε ένα σύστημα ομόλογων σχέσεων.

Η ιδέα αυτή αρκετά αργότερα συστηματοποιήθηκε από την Juliet DuBoulay (1974) στο σχετικό κεφάλαιο του βιβλίου της. Από μια άλλη πλευρά, η ίδια ιδέα φαίνεται να προετοιμάζει την περίφημη, πιο ορθόδοξα δομιστική άποψη της Sherry Ortner για τη σχέση αρσενικού/θηλυκού ως ομόλογης με τη σχέση πολιτισμού/φύσης και πλαισίου για την εξήγηση του οικουμενικού χαρακτήρα της πατριαρχίας.³³ Αυτό που έχει σημασία είναι ότι ο Campbell αποφεύγει τέτοιες συστηματοποιήσεις και τις συνακόλουθες γενικεύσεις. Αντίθετα επιμένει στη ενδελεχή σημειωτική ανάλυση των αντιλήψεων των Σαρακατσάνων για τους άνδρες και τις γυναίκες. Χρησιμοποιώντας μια άλλη αναλυτική γλώσσα θα μπορούσαμε να υπο-

στηρίξουμε ότι μιλά για συμβολικές συσχετίσεις π.χ. του «ανδρισμού» με την «τιμή» ή με τον «εγωισμό». Σχεδόν αντιμετωπίζει τον «ανδρισμό» και την «ντροπή» ως ιθαγενείς κατηγορίες το περιεχόμενο των οποίων προβληματοποιείται εθνογραφικά. Είμαστε μόλις ένα βήμα πριν από τη θεωρία της συμβολικής κατασκευής του φύλου.

Από την άλλη πλευρά η ενδελεχής ανάλυση της συμπεριφοράς και ειδικότερα της σωματικότητάς της, και η αποτύπωση της διαλεκτικής σχέσης ανάμεσα στη σύμβαση και την επινόηση προσφέρουν τα θεμέλια για την κατανόηση του φύλου με όρους ποιητικής. Κατά τον Herzfeld (2008) τα ζωντανά εθνογραφικά παραδείγματα επιτρέπουν την «κριτική αντίσταση» στο μοντέλο των ιδεοτυπικών έμφυλων ρόλων. Ειδικότερα η ανάλυση της «σωματικής στάσης ως επιτέλεσης ηθικών αξιώσεων» δείχνει ότι οι στάσεις αυτές είναι επιτελέσεις των ηθικών κανόνων, ενώ επιτρέπει τη σύλληψη της λανθάνουσας αμφισημίας.

iii. Χρήσεις της ιστορίας

Όπως εύστοχα παρατηρεί ο Peter Loizos (2004: 309), στην επιστημονική του σταδιοδρομία ο Campbell καβάλησε δυο άλογα, πρώτα την ανθρωπολογία και μετά την ιστορία. Ο ίδιος ο Campbell, που επέμενε ότι τα καβάλησε ταυτόχρονα, εξηγούσε ότι το ενδιαφέρον του για την ιστορία αναπτύχθηκε προοδευτικά: στη διάρκεια των σπουδών του η αναθεωρητική πρόταση του Evans-Pritchard για την ανθρωπολογία ως ιστορία έκανε πιο ορατή τη στενή συνάφεια των δύο επιστημών, η έρευνα του σε μία ευρωπαϊκή κοινωνία με ιστορία επέβαλε τη χρήση ιστορικών πηγών και, τέλος, η ανάληψη της θέσης του Εταίρου στο St Antony's College επέβαλε επαγγελματικά την πιο συστηματική ενασχόληση με την ιστορία και την εποπτεία διδακτορικών διατριβών σε αυτό τον κλάδο. Το θέμα είναι ότι τα δύο εγχειρήματα σε μεγάλο βαθμό παραμένουν διακριτά. Είναι χαρακτηριστικό ότι οι περισσότεροι κατά κανόνα Έλληνες ιστορικοί που μαθήτευσαν δίπλα στον Campbell είναι μάλλον φειδωλοί στη χρήση ανθρωπολογικών εργαλείων ενώ σε αρκετές περιπτώσεις τα ερευνητικά τους αντικείμενα απέχουν από τους προβληματισμούς του HFP.³⁴ Μεγάλη εξαίρεση, βέβαια, αποτελεί η καθιέρωση της «πατρωνίας» ως τρόπου προσέγγισης της συγκρότησης του ελληνικού κράτους το πρώτο μισό του 19ου αι.³⁵

Πώς χρησιμοποιεί ο Campbell την ιστορία στο εθνογραφικό του έργο; Θα συμφωνήσω ως ένα βαθμό με τον John Davis (1977) ότι ο Campbell δεν περιλαμβάνεται σε αυτούς τους ανθρωπολόγους της Οξφόρδης που χρησιμοποιούν τη σύντομη αναφορά τους στο ιστορικό πλαίσιο για να δείξουν τη διαχρονική στασιμότητα της κοινωνίας που μελετούν, αλλά *αντίθετα* αξιοποιεί την ιστορική

διερεύνηση της ανάπτυξης του εμπορίου ανάμεσα στους χωρικούς και των θεσμικών αλλαγών στην ενοικίαση των βοσκοτόπων κατά τον μεσοπόλεμο για να εξηγήσει πώς οι Σαρακατσάνοι αποκτούν μια προνομιακή σχέση με βοσκές στα Ζαγόρια μετά τον Πόλεμο αλλά και πώς μειώνεται η δύναμη του τσελιγκάτου.³⁶ Θα πρόσθετα ότι ο ιστορικός σχολιασμός των απόψεων περί της «ελληνικής καταγωγής» των Σαρακατσάνων και των σχέσεών τους με τους Κουτσοβλάχους τού επιτρέπει να διαφοροποιήσει τον πληθυσμό που μελέτησε τονίζοντας την πολιτισμική του ιδιαιτερότητα, την πολιτικο-οικονομική του περιθωριακότητα και εντέλει την πολλαπλή του εξωτερικότητα προς τους εγκαταστημένους πληθυσμούς και το ελληνικό κράτος. Με λίγα λόγια μέσω της ιστορίας οι Σαρακατσάνοι παρουσιάζονται ως μεμονωμένη περίπτωση, ένα είδος μοναχικής μειονότητας που ωστόσο εξετάζεται συσχετικά με τους χωρικούς της Πίνδου.³⁷

Όμως η συνύπαρξη «γεωγραφίας» και «ιστορίας» στο εισαγωγικό κεφάλαιο κάθε τι άλλο παρά είναι τυχαία. Το φυσικό περιβάλλον, αυτό που ο Evans-Pritchard ονομάζει «οικολογία», είναι ο υπερκαθοριστικός παράγοντας του βίου των Σαρακατσάνων. Αυτό τους καθιστά ευάλωτους, με αυτό λογαριάζονται οι εντόπιοι κτηνοτρόφοι μέσα από τις κοινωνικές τους αξίες ή την έμφαση στη δύναμη. Ο ρόλος της ιστορίας είναι λοιπόν επικουρικός: οι ιστορικοί παράγοντες εξηγούν το συγκεκριμένο σημείο αυτής της τεράστιας έκτασης βουνών στην οποία οι Σαρακατσάνοι «ανέκαθεν» ζούσαν.

Οι παραπάνω χρήσεις, που κάθε τι άλλο παρά εικονογραφούν μια ολοκληρωμένη σύνθεση ανθρωπολογικής και ιστορικής ανάλυσης, ήταν ίσως προχωρημένες για την εποχή. Ωστόσο το ζήτημα δεν κλείνει εδώ. Οι σιωπές του HFP και μεταγενέστερων εθνογραφικών του κειμένων για την ιστορική συνθήκη της έρευνάς του είναι ίσως πιο διδακτικές.

Οι σιωπές αυτές είναι δύο κατηγοριών. Πρώτον, για το πολιτικο-κοινωνικό πλαίσιο και την επίδρασή του στους Σαρακατσάνους. Οι Σαρακατσάνοι, φιλομοναρχικού προσανατολισμού,³⁸ είχαν συνταχθεί με τις δυνάμεις του Ζέρβα και μάλλον ήταν εξοικειωμένοι με τις πραγματικότητες της εμφύλιας σύγκρουσης όπου οι ανάγκες για κρέας από όλες τις πλευρές τους έβαζαν σε δύσκολη θέση. Εξίσου εμπλεγμένοι και μάλλον με συμπάθειες στην Αριστερά ήταν και οι Ζαγοριανοί: τα χωριά τους, που βρίσκονταν στο νότιο σκέλος του μετώπου του Γράμμου, είχαν εκκενωθεί και οι ίδιοι είχαν μεταφερθεί σε στρατόπεδα από τον κυβερνητικό στρατό. Η αντίθεση των ημινομάδων κτηνοτρόφων με τους χωρικούς στο βαθμό που είχε πολιτικό πρόσημο φαίνεται ότι στις συνθήκες του εμφυλίου πολλαπλασιάστηκε. Έτσι και ο διχοτομικός τρόπος σκέψης (η ριζική αντίστιξη δικού/άλλου) και ο

τμηματικός τρόπος αντίθεσης και σύγκρουσης³⁹ έγιναν πιο έντονοι και ευανάγνωστοι.

Η δεύτερη κατηγορία σιωπών αφορά τον ίδιο τον εθνογράφο και την προϊστορία της εμπλοκής του στο συγκεκριμένο πεδίο, που αποτελούσε προέκταση της αποικιακού τύπου πολεμικής ανάμιξης της χώρας από την οποία προέρχονταν στον Ελληνικό Εμφύλιο. Εκ των υστέρων φαίνεται παράδοξο πώς μια εθνογραφία που κορυφώνεται με τη μελέτη των πολιτικών σχέσεων είναι τόσο αδιαφανής ως προς την ιστορικές πολιτικές περιστάσεις μέσα στην οποίες πραγματοποιήθηκε.⁴⁰ Τα κρίσιμα σημεία της ένταξης και της αποχώρησης του Campbell από το πεδίο αναδεικνύουν την πολιτική συνθήκη που υπερκαθόριζε –που εντέλει κατέστησε δυνατή– την έρευνά του. Η έρευνα στην «επιτηρούμενη στρατιωτική ζώνη» νότια των αλβανικών συνόρων έγινε δυνατή λόγω της ισχυρής υποστήριξης που του προσέφερε ο τότε αντιπρόεδρος της Κυβέρνησης του Εθνικού Συναγερμού και υπουργός Εθνικής Άμυνας Παναγιώτης Κανελλόπουλος. Η δυνατότητα της παραμονής στο πεδίο κατά τη διάρκεια της κυπριακής κρίσης και της ανάπτυξης έντονων αντιβρετανικών αισθημάτων στην Ελλάδα επίσης βασίστηκε στην υποστήριξη του υψηλού προστάτη.⁴¹ Η πτώση της Κυβέρνησης και η αποχώρηση του Κανελλόπουλου από το υπουργείο τέλος, σηματοδότησε και την πρώτη έξοδο του εθνογράφου από το πεδίο: ο Campbell απελάθηκε και αναγκάστηκε να επιστρέψει αργότερα για μικρό διάστημα ώστε να συμπληρώσει τα κενά στο υλικό του.⁴² Η συνθήκη που καθόριζε αποφασιστικά την δουλειά του ήταν η ίδια που τόσο συστηματικά μελέτησε: η πατρωνία.

Πώς λειτουργούν λοιπόν οι χρήσεις και μη χρήσεις της ιστορίας; Οι Σαρακατσάνοι παρουσιάζονται έμμεσα και ελλιπώς συνδεδεμένοι με την ιστορία, σχεδόν έξω από αυτήν, σε σχέση δομικής εξωτερικότητας με τον περιβάλλοντα κοινωνικο-πολιτικό χώρο και αγωνιζόμενοι να επιβιώσουν στη βάση υπερϊστορικών αξιών. Το ίδιο και ο εθνογράφος. Έτσι διακρίνεται το μικρό από το μεγάλο επίπεδο (που από την άλλη πλευρά ενώνονται στην ανάλυση των αξιών). Έτσι διασφαλίζεται η *αδιαφάνεια* και παράγεται ο *αντικειμενισμός*.

4. Η ανθρωπολογική πράξη και το μεθοδολογικό της όριο

Στο παρόν κείμενο προσπάθησα να εξηγήσω γιατί ο Campbell ανήκει στο πάνθεον των μεγάλων εθνογράφων του 20ού αιώνα, δηλαδή σε αυτούς που επίμονα καλλιεργούν το «ριζοσπαστικό εμπειρισμό»⁴³ της εθνογραφικής πράξης όπως αυτός διαμορφώνεται στη δι-υποκειμενική, δημοκρατική δυναμική της επιτόπιας έρευνας. Το βασικό μου επιχειρήμα είναι ότι ο Campbell, παρά τη θεωρητική του δέσμευση στους Durkheim και Radcliff-Brown, εφάρ-

μόζει πιστά τη μαλινοφσκική συνταγή της ενότητας του πεδίου με τη θεωρία (βλ. Grimshaw and Hart 1995) αρνούμενος να υποτάξει το πρώτο στη δεύτερη. Γι' αυτό και το έργο του σαφώς υπερβαίνει το δομολειτουργισμό.⁴⁴ Υπ'αυτή την έννοια ο Campbell συμπλέει με την ανθρωπολογική σκέψη που διαμορφώνεται την ίδια εποχή στην Ελλάδα (π.χ. Παναγής Λεκατσάς). Θα τροφοδοτήσουν και οι δύο, αν και από πολύ διαφορετικούς δρόμους, μια εκδοχή της ανθρωπολογίας ως «ενοκλητικής επιστήμης» που θα επικρατήσει πολύ αργότερα στον ελληνικό χώρο.⁴⁵

Ωστόσο, η ίδια η εθνογραφική πράξη, που όταν είναι υψηλής ποιότητας τείνει να ανατρέψει το θεωρητικό κανόνα, φαίνεται στη συγκεκριμένη περίπτωση να έχει το δικό της αξεπέραστο όριο στο επίπεδο της μεθοδολογίας. Πράγματι, αν η διαπραγμάτευση των αξιών αναδεικνύει την αναλυτική διεισδυτικότητα, δεινότητα θα έλεγα, του Campbell, και αν η μελέτη της ηθικής οικονομίας του φύλου και του σώματος εικονογραφούν την εθνογραφική του οξυδέρκεια, αν δηλαδή ο τρόπος που προσεγγίζει τις κοινωνικο-πολιτισμικές πραγματικότητες στο μακρο και μικρο επίπεδο του επιτρέπει να μην εγκλωβιστεί στο δομολειτουργιστικό πρότυπο και να κινηθεί πέρα από τα ειωθότα, το αντίθετο φαίνεται να συμβαίνει στις χρήσεις της ιστορίας και του πολιτικού πλαισίου.

Οι συγκεκριμένες χρήσεις της ιστορίας και ειδικότερα ο ατελής προσδιορισμός του πολιτικού πλαισίου (στο οποίο περιλαμβάνεται και ο ίδιος ο εθνογράφος) που προανέφερα επιβάλλονται από το πνεύμα της εποχής: υπηρετούν τον «αντικειμενισμό» της θετικιστικής εθνογραφίας και τη μεθοδολογική «αδιαφάνεια» ως βασική του προϋπόθεση. Κατασκευάζουν, με άλλα λόγια, τη διακριτότητα και απόσταση του εθνογράφου από αυτούς που μελετά, παραγνωρίζοντας τις ενδιαφέρουσες εκλεκτικές τους συγγένειες και, κυρίως, την ομολογη δομή που συγκροτεί η ευάλωτη θέση και των δύο όπως και τις πελατειακές επιπτώσεις αυτής της θέσης.

Δεν υπάρχει, λοιπόν, αμφιβολία για την ένταση ανάμεσα στο ριζοσπαστικό εμπειρισμό της εθνογραφικής πρακτικής του Campbell και τον αντικειμενισμό στον οποίο είναι μεθοδολογικά δεσμευμένος. Όμως αυτό δεν είναι ένα βαθύτερο, απόλυτο όριο. Στη διαπάλη αυτών των δύο αντίθετων δυνάμεων εκτιμώ ότι κερδίζει η πρώτη. Αυτό τουλάχιστον δείχνει ο έστω εκ των υστέρων «αναστοχασμός» με τον οποίο επιτυγχάνεται η ιστορικοποίηση της εθνογραφικής περιγραφής. Ας πάρουμε για παράδειγμα το ζήτημα της «τμηματικότητας»: η ιστορικοποίηση του σχετικού υλικού ενισχύει την άποψη ότι το έργο που κατέγραψε «για πρώτη φορά τη λειτουργία της τμηματικής λογικής στον ευρωπαϊκό χώρο» (Παπαταξιάρχης 2006:31) διατηρεί την αξία του και ως πολύτιμη ιστορική

μαρτυρία. Προσφέρει πολύτιμα υλικά για μια μικροϊστορία της μεταπολεμικής «κακεκτικής δημοκρατίας».

Το ότι η ανάδειξη της ιστορικότητας των εθνογραφικών παραστάσεων που μας προσφέρει ο Campbell διασώζει και επαυξάνει την επιστημονική τους σημασία είναι ενδεικτικό της υψηλής τους ποιότητας. Το ότι το έργο του Campbell εξακολουθεί να τροφοδοτεί θεωρητικές συζητήσεις, όπως αυτές περί της ιστορικοποίησης των εθνογραφικών μαρτυριών είναι ενδεικτικό της μεγάλης του αξίας.

Θα ήθελα να ολοκληρώσω με ένα σχόλιο πάνω στην πιο υποκειμενική πλευρά της εθνογραφικής πράξης, δηλαδή την ίδια την προσωπικότητα του Campbell. Ο χαρισματικός εθνογράφος και ο διεισδυτικός αναλυτής των αξιών και των σχέσεων ήταν ταυτόχρονα ένας πολύ γοητευτικός άνθρωπος: προσηνής, ανεπιτήδευτος, χαμηλόφωνος, ιδιωτικός θα έλεγα, εξαιρετικός ακροατής και πάντα ευαίσθητος αποδέκτης της διαφορετικής άποψης. Η διάσημη «ταπεινοφροσύνη» του εμφορείτο από αυστηρό κριτικό βλέμμα που καταρχήν έστρεφε στο ίδιο του το έργο. Σε πιο κοντινή συναναστροφή, το διαυγές χιούμορ με το οποίο σχολίαζε πρόσωπα και πράγματα αποκάλυπτε έναν άνθρωπο με ισχυρές απόψεις. Το σημαντικότερο ίσως από όλα: ο Campbell ήταν ένας γενναίος άνθρωπος που νοιαζόταν για τους άλλους.

Νοιαζόταν για τους πληροφορητές του. Η αίσθηση χρέους του ανθρωπολόγου προς αυτούς που «άνοιξαν το σπίτι τους», τον κόσμο τους για να τον δεχτούν δεν ήταν ρητορεία αλλά υπαρξιακή συνθήκη. Τον απασχολούσε επί μακρόν τι συνέπειες μπορούσε να έχει το έργο του πάνω στους Σαρακατσάνους. Γι' αυτό και είχε επιφυλάξεις στο κατά πόσο έπρεπε να μεταφραστεί το HFP στα ελληνικά, αφού φοβόταν ότι αυτό θα μπορούσε να τους εκθέσει.⁴⁶ Προβληματιζόταν που δεν είχε ασφαλίσει απολύτως την ανωνυμία των οικογενειών με τις οποίες συνεργάστηκε. Άλλωστε αυτό που εκ των υστέρων ονομάζουμε πλέον «μεθοδολογική αδιαφάνεια» πήγαζε και από τις ηθικές δεσμεύσεις του θετικιστικού παραδείγματος που έδινε απόλυτη προτεραιότητα στην προστασία των πληροφορητών του εθνογράφου.

Νοιαζόταν επίσης για τους μαθητές του –θα έλεγα για τους συνομιλητές του. Θυμάμαι που όταν, πριν τελειώσω τη διατριβή μου, η ματαιοδοξία και άλλα προπατορικά αμαρτήματα δικά μου και συναδέλφων μου με έφεραν σε δύσκολη θέση, του έστειλα ένα μακροσκελές κείμενο, πρώτο σχεδιάσμα μιας άλλης μελέτης πάνω στην οποία δούλευα τότε για τις παρατηρήσεις του. Ο John νόμιζε ότι το κείμενο με τις πολλές αδυναμίες και ατέλειες ήταν η ολοκληρωμένη διατριβή και αναστατώθηκε. Χρειάστηκε κόπος να τον καθησυχάσω. Η ανησυχία του ήταν μεγαλύτερη από τη δική μου.

Εν ολίγοις, ο συνδυασμός ενός τόσο σημαντικού έργου με μία τόσο γοητευτική προσωπικότητα, ήταν ακαταμάχητος. Όσοι ωφεληθήκαμε από τις αρετές του και ιδιαίτερα την γενναιοδωρία του τού ήμασθε βαθιά υπόχρεοι. Το ίδιο υπόχρεοι πιστεύω πως είναι και οι σημερινοί αναγνώστες του έργου του.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

- 1 Μια προηγούμενη εκδοχή του παρόντος κειμένου παρουσιάστηκε στην επιστημονική συνάντηση για τον John Campbell που συνδιοργάνωσαν ο τομέας Νεότερης και Σύγχρονης Ιστορίας, Λαογραφίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας του Τμήματος Ιστορίας και Αρχαιολογίας του ΑΠΘ και η Ελληνική Σημειωτική Εταιρεία. Θα ήθελα να ευχαριστήσω τους συναδέλφους για την πρόσκληση και τους Έφη Αβδελά, Γρηγόρη Ανανιάδη, Βενετία Καντσά, Peter Loizos, Αλεξάνδρα Μπακαλάκη και Πάνο Πανόπουλο για τις πολύ χρήσιμες παρατηρήσεις τους. Τα ελληνικά παραθέματα από τα κείμενα και τη συνέντευξη του Campbell είναι σε δική μου μετάφραση.
- 2 Είναι χαρακτηριστική η αντιμετώπιση του Malinowski από τον Adam Kuper (1964) στο βιβλίο του για την ιστορία της βρετανικής ανθρωπολογικής σχολής.
- 3 Βλ.. Παπαταξιάρχης 1992 και 2003. Για την αποτίμηση του έργου του Campbell επίσης τα σχετικά άρθρα του P. Loizos (2004) και της Χ. Χατζητάκη-Καψωμένου (2001-2) καθώς και τις συμβολές των Michael Herzfeld και Michael Llewellyn Smith στο συλλογικό αφιερωματικό τόμο που επιμελείται ο Mark Mazower (2008).
- 4 Βλ. το έργο των Juliet DuBoulay, Renee Hirschon και Charles Stewart.
- 5 Βλ. το έργο του Michael Herzfeld.
- 6 Κατά τον Μαυρογορδάτο (2004: 708) η «αξεπέραστη ανάλυση» της πατρωνίας από τον Campbell «υπήρξε για πολλούς ... συγκλονιστική αποκάλυψη όλων όσα δεν έβλεπαν ή δεν ήθελαν να δουν». Όμως ταυτόχρονα «πρόσφερε ένα εργαλείο τόσο απλό και εύχρηστο ώστε οδήγησε σε ακατάσχετες γενικεύσεις» στην ιστοριογραφία των ελληνικών κομμάτων ενώ «έδωσε επιστημονικό κύρος στην παλιά προκατάληψη ότι δεν πρόκειται για 'πραγματικά' κόμματα, δηλαδή για 'κόμματα αρχών' αλλά γι απλές συμπράξεις προσπατών επικεφαλής των πελατών τους».
- 7 Όλα αυτά μαθαίνονται, σήμερα μάλιστα διδάσκονται κιόλας. Την εποχή που ο Campbell διεξήγαγε την έρευνά του οι τεχνικές μαθαίνονταν στο πλαίσιο μιας σχέσης μαθητείας με έναν έμπειρο ερευνητή, καλύπτονταν δε από μια ρητορική περιήγηση εθνογραφικού χαρίσματος.
- 8 Γι' αυτό το ζήτημα ενδεικτικά βλ. Grimshaw και Hart 1999.
- 9 Βλ. Wright 1995.
- 10 Βλ. Marcus και Fischer 1986.
- 11 Η ανάδειξη της Μεσογείου σε διακριτή «εθνογραφική περιοχή» αποτέλεσε αντικείμενο έντονων συζητήσεων τη δεκαετία του '80. Σε αυτήν πρωτοστάτησαν μαθητές του Campbell, όπως ο Herzfeld (1980) και ο Pina Cabral (1989), οι οποίοι έστρεψαν τα βέλη τους ενάντια σε όσους υποστήριζαν την διακρίσιμότητα της Μεσογείου με όρους «πολιτισμικής ενότητας».
- 12 Βέβαια και αυτοί συμμορφώθηκαν στον κανόνα της «εξωτικοποίησης» του αντικειμένου τους. Για μια κριτική ανάλυση της στρατηγικής ανάδειξης της «ριζικής διαφορετικότητας» των κοινωνιών της νότιας Ευρώπης σε σχέση με αυτές της βόρειας βλ. Cowan 1995.
- 13 Μέσα από τη σύγκριση της διατριβής του Campbell με τη μονογραφία γίνεται φανερή η επίδραση που άσκησε στο έργο του η συζήτηση για την «τιμή και την ντροπή» που ξεκίνησαν οι John Peristiany και Julian Pitt-Rivers στο τέλος της δεκαετίας του '50.
- 14 Ενδεικτικά βλ. Peristiany 1965. Για τη γενικότερη συμβολή του Peristiany βλ. Λαμπίρη-Δημάκη 2003.
- 15 Βλ. Campbell 1992: 152.
- 16 Στο άρθρο του για τις συνθήκες της έρευνας επίσης παρατηρεί ότι «τίποτα δεν προξενούσε μεγαλύτερη ικανοποίηση στους Σαρακατσάνους από το να εξαπατούν τους χωριανούς» (Campbell 1992: 155).
- 17 Είναι αλήθεια ότι η μονογραφία του Pitt-Rivers, *People of the Sierra* έχει μια ανάλογη δομή ενώ με πρωτότυπο τρόπο εξετάζει τους έμφυλους ρόλους. Όμως σαφώς υστερεί στη μελέτη της συγγενειακής και εξωσυγγενειακής κοινωνικότητας και στην ανάδειξη του πολιτισμικού υπόβαθρου των έμφυλων ρόλων ενώ συγκριτικά μειονεκτεί και στο βάθος της συσχέτισης της συγγένειας με το αξιακό σύστημα. Τέλος, όπως ο ίδιος ο Pitt Rivers ομολογεί, αποτυγχάνει να μελετήσει συστηματικά τις θρησκευτικές αξίες.
- 18 Ο ίδιος ο Campbell (1992: 151) ιεραρχεί τις επιδράσεις που δέχτηκε στη διάρκεια της εθνογραφικής του προετοιμασίας σε δύο κύκλους προβληματισμού: πρωτευόντως την αφρικανιστική ανθρωπολογία και δευτερευόντως τις πρώτες εθνογραφικές κινήσεις στη νότια Ευρώπη από τον Pitt-Rivers και τον Peristiany.
- 19 Όπως έχει υποστηρίξει «όταν πήγα στα ελληνικά βουνά οι ανθρωπολογικές μου προκείμενες παρέμεναν κατ' ουσία αφρικανικές» (Campbell 1992: 151, δική μου υπογράμμιση).
- 20 Ο Herzfeld (2008: 153) βλέπει τον Campbell όχι ως «κατ' επέκταση οξφορδιανό δομιστή» αλλά εγγύτερα στη θεωρία της πρακτικής..
- 21 Σε κάποιες περιπτώσεις η έμφαση είναι στο «δέον» και όχι στο είναι μιας «σχέσης», π.χ. της κουμπαριάς που περιγράφεται στη βάση της θεωρητικής παραδοχής ότι η χρήση του όρου συνοδεύεται από ένα υπόρρητο κανονιστικό πλαίσιο συμπεριφοράς, υποχρεώσεων, καθηκόντων και προνομίων (Campbell 1964: 221). Επίσης στη λειτουργία της σχέσης, όπως φαίνεται μέσα από την ανάλυση του φαινομένου της πατρωνίας.
- 22 Έχει ενδιαφέρον ότι στον μεταγενέστερο σχολιασμό της έρευνάς του ο Campbell (1992: 164) αφιερώνει πολύ χώρο στη συζήτηση για τη συγγένεια και λίγο για τις αξίες της τιμής αφού η συγγένεια «σε τόσο μεγάλο βαθμό κυριάρχησε στην επιτόπια έρευνα». Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Campbell μελέτησε τη σαρακατσάνικη κοινωνία στην αρχή μιας μετάβασης από μια σχετικά «κλειστή» ενδογαμική κοινωνία σε ένα πιο «σύγχρονο» και «ανοικτό» τύπο κοινωνικής οργάνωσης (βλ. Ανθογαλίδου 1987).
- 23 Μια από τις καινοτομίες του έργου του Campbell είναι η σαφής απόρριψη των απόψεων περί ύπαρξης ομάδων γραμμικής καταγωγής στο νοτιοευρωπαϊκό χώρο και η σαφής κατάδειξη της αμφιπλευρικής συγγενειακής ιδεολογίας.
- 24 Σχετικά με τη λέξη «τιμή» υποστηρίζει ότι «η μετάφραση αυτής της έννοιας με την αγγλική λέξη «honour» είναι χρήσιμη εφόσον θυμόμαστε ότι αποτελεί μόνο μία κατά προσέγγιση αναλογία». (Campbell 1964: 268)
- 25 Και πολύ καλά κάνει. Βέβαια η στρατηγική αυτή δεν αναιρεί την ιστορική εξωτερικότητα της θεσμοθετημένης, εγγράμματης και πολιτικά βαρύνουσας εκκλησιαστικής τάξης. Λιγότερο από μισό

- αίωνα πριν την έρευνά του το Πατριαρχείο αποτελούσε σημαντικό σημείο αναφοράς των Χριστιανών ημινομάδων της περιοχής. Και χωρίς αμφιβολία θα είχε αγωνιστεί στη διάρκεια του εικοστού αιώνα να εντάξει και αυτούς –όπως τόσους άλλους πληθυσμούς- στην πνευματική, δικαιοδική και πολιτική του επικράτεια.
- 26 Ο Campbell είναι αναλυτικά δεσμευμένος στην έννοια της (ηθικής) «αξίας» την οποία διαφοροποιεί από την έννοια της «στάσης». Όπως σχολιάζει σε μεταγενέστερο κείμενό του για τους μετασχηματισμούς και τις συνέχειες στο σύγχρονο ελληνικό πολιτισμό, οι αξίες διαθέτουν μεγάλη αδράνεια, μετασχηματίζονται δε προσαρμοζόμενες στις αλλαγές των εξωγενών (π.χ. θεσμικών) παραγόντων (βλ. Campbell 1983).
- 27 Για μια πρώτη γενικότερης σημασίας ανθρωπολογική προσέγγιση των συναισθημάτων ως ιθαγενών κατηγοριών βλ. Lutz και Abu Lughod 1990.
- 28 «Οι αξίες του γοήτρου» είναι ο τίτλος του δέκατου κεφαλαίου του HFP.
- 29 Στο «Regionalism and local community» (1976) ο Campbell επεκτείνει την ανάλυση των αξιών της «τιμής» στη μελέτη των χωρικών κοινοτήτων ως κλειδί για την κατανόηση «του ακραίου κοινωνικού κατακερματισμού των Ελληνικών κοινοτήτων» (21) της «σχετικής αδυναμίας» (19) των περιφερειακών ταυτοτήτων και τοπικισμών ως πολιτικής δύναμης στην ελληνική κοινωνία.
- 30 Παράλληλα αναγνωρίζει τη δύσκολη σχέση των Σαρακατσάνων με την Εκκλησία, το ότι δεν εκκλησιάζονται συχνά και τον κεντρικό ρόλο που παίζει η Θεία Ευχαριστία ως υπέρβαση της αμαρτίας που εμποδίζει τον άνθρωπο να ενωθεί με τον Θεό.
- 31 Με αυτό το κλειδί ο Herzfeld (1998) αναλύει τη δισημία.
- 32 «Θα εξετάσω ορισμένες αξίες και ποιότητες που συνδέονται με τα διαφορετικά *σύμπλοκα ρόλων* που προσιδιάζουν σε άντρες και γυναίκες σε διάφορα στάδια της ζωής. Αυτές συνδέονται με την τιμή και τις έννοιες του ανδρισμού και της ντροπής χωρίς να ταυτίζονται εντελώς μαζί τους» (Campbell 1964: 274, δική μου υπογράμμιση). Γι' αυτό το ζήτημα βλ. Παπαταξιάρχης 1992.
- 33 Βλ. Dubisch 1983. Είναι αλήθεια ότι ο Campbell δεν ενδιαφέρεται να εξετάσει τις πολιτικές προεκτάσεις των αντιλήψεων αυτών στην καθημερινή ζωή των Σαρακατσάνων και δεν δίνει ιδιαίτερο βάρος στις «πολιτικές της ταυτότητα». Όμως δείχνει πολύ πειστικά πως το φύλο και η γυναικεία σεξουαλικότητα είναι κορυφαία πολιτικά διακυβεύματα. Το υλικό λοιπόν είναι εκεί για να το εκμεταλλευτούν κάποιοι άλλοι.
- 34 Ο Loizos (2004: 310) εύστοχα παρατηρεί τον εθνοτικό καταμερισμό του επιστημονικού ενδιαφέροντος των μαθητών του Campbell. Η συντριπτική πλειονότητα αυτών που έκαναν ανθρωπολογική έρευνα ήταν αγγλοσαξονικής καταγωγής, ενώ αντίστοιχα ελληνικής ήταν όσοι εξειδικεύτηκαν ερευνητικά στην ιστορία.
- 35 Βλ. Μαυρογορδάτος 2004.
- 36 Πρβλ. Loizos 2004: 308.
- 37 Αυτή τη θέση εξακολουθεί να υπερασπίζεται και σε μεταγενέστερο κείμενό του που δημοσιεύτηκε στον τόμο που επιμελήθηκε ο Richard Clogg για τις μειονότητες στην Ελλάδα. Βλ. Campbell 2002: 177.
- 38 Στη συνέντευξη ο Campbell περιγράφει ρητά τους Σαρακατσάνους ως «κατά βάση δεξιούς μοναρχικούς», ενώ αναφέρεται με χιούμορ στους θερμούς χαιρετισμούς που κάποιοι πληροφορητές του του ζήτησαν να στείλει «στη Μεγαλειότητά της» στο Λονδίνο, όταν τους συνάντησε στην Αθήνα πολλά χρόνια μετά την έρευνά του.
- 39 Για τον υπερκαθορισμό της τμηματικής διαφοροποίησης από την εκάστοτε πολιτική συγκυρία βλ. Παπαταξιάρχης 2006.
- 40 Το παράδοξο εντείνεται από τη μεταγενέστερη αναφορά του Campbell στις δυσκολίες που αντιμετώπιζε: «στην ατμόσφαιρα της υποψίας και επιτήρησης που χαρακτήριζε την εσωτερική πολιτική σκηνή μόνο τέσσερα χρόνια μετά τη λήξη του εμφυλίου πολέμου και την αυξανόμενη διάθεση έντασης ανάμεσα σε Ελλάδα και Βρετανία γύρω από το Κυπριακό» (1992: 152). Η αναγνώριση των δυσκολιών δεν φαίνεται να έχει μεθοδολογική αξία. Για την καχυποψία που αντιμετώπισε ο Campbell στη διάρκεια της Κυπριακής κρίσης, θέμα που σχολίασε εκτενώς στη συνέντευξη, επίσης βλ. Llewellyn Smith 2008.
- 41 Ο Κανελλόπουλος κατά τα άλλα δεν μπορούσε να καταλάβει πώς ένας τόσο ικανός νέος επιστήμονας ασχολείται με ένα τέτοιο πληθυσμό!
- 42 Για το γενικότερο ζήτημα των εμποδίων που αντιμετώπισαν οι εθνογράφοι στα δύσκολα χρόνια της μετεμφυλιακής περιόδου (π.χ. τις απελάσεις, κατασχέσεις ημερολογίων κτλ.) και την ημιτελή προσπάθεια στο πεδίο του πολιτικού βλ. Just 2007.
- 43 Ενδεικτικά βλ. Jackson 1996.
- 44 Όσο δεν είναι δόκιμο να ταυτίσουμε το έργο του με το θεωρητικό παράδειγμα στο οποίο καταρχάς εγγράφεται, άλλο τόσο είναι άδικο αποτιμώντας την επίδραση και τις προεκτάσεις του να το εγκλωβίσουμε σε ένα άλλο θεωρητικό παράδειγμα. Όπως κάθε μεγάλο εθνογραφικό έργο εξέχει εξορισμού από τη θεωρία, την κάθε θεωρία, την ίδια στιγμή που είναι ανοικτό σε πολλαπλούς θεωρητικούς προσανατολισμούς. Αυτή η ποιότητα επιτρέπει στο έργο του να αντέχει στο χρόνο, να παραμένει επίκαιρο και ικανό να συμβάλει στην απάντηση σημερινών ερωτημάτων αλλά και να γίνεται αντικείμενο διαδοχικών στο χρόνο και εξίσου παραγωγικών αναγνώσεων.
- 45 Γι' αυτό το ζήτημα βλ. Παπαταξιάρχης 2003 και 2007
- 46 Το σημείο αυτό εικονογραφεί ωραία το γεγονός ότι η συγγραφή του εθνογραφικού έργου σε μια άλλη γλώσσα από αυτήν των εντόπων τους οποίους μελετά ο ανθρωπολόγος μπορεί να λειτουργήσει ως καταφύγιο του ευαίσθητου ερευνητή, ως ένα είδος ασφαλιστικής δικλείδας απέναντι στην ανεξέλεγκτη έκθεση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Ανθογαλίδου

1987, *Ο ρόλος της εκπαίδευσης στην αναπαγωγή και εξέλιξη μιας παραδοσιακής κοινωνίας*. Αθήνα: Θεμέλιο.

Campbell, J.K.

1964, *Honour, Family and Patronage*. Οξφόρδη: Oxford University Press.

1976, «Regionalism and local community». Στο M. Dimen and E. Friedl (επιμ.), *Regional Variation in Modern Greece and Cyprus*, 18-27. Νέα Υόρκη: New York Academy of Sciences.

1983, «Traditional values and continuities in Greek society». Στο R. Clogg (επιμ.), *Greece in the 1980s*, 184-207. Λονδίνο: Macmillan.

1992, «Fieldwork among the Sarakatsani, 1954-55». Στο J. de Pina-Cabral και J. Campbell (επιμ.), *Europe Observed*, 148-165. Λονδίνο: MacMillan.

2002, «The Sarakatsani and the klephtic tradition». Στο R. Clogg (επιμ.), *Minorities in Greece: Aspects of a Plural Society*. Λονδίνο: Hurst & Co.

Cowan, J. K.

- 1995, «Being a feminist in contemporary Greece: Similarity and difference reconsidered». Στο N. Charles και F. Hughes-Freeland (επιμ.), *Practicing Feminism: Identity, Difference, Power*, 61-85. Routledge.
- Davis, John
1977, *People of the Mediterranean. An Essay in Comparative Social Anthropology*. Λονδίνο: Routledge and Kegan Paul.
- Dubisch, J.
1983, «Greek women: Sacred or profane». *Journal of Modern Greek Studies* 1: 185-202.
- du Boulay, J.
1974, *Portrait of a Greek Mountain Village*. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- Evans-Pritchard E. E.
1940, *The Nuer: A Description of the Modes of Livelihood and Political Institution of a Nilotic People*. Οξφόρδη: Clarendon Press.
- Fortes, M.
1949, *The Web of Kinship Among the Tallensi*. Λονδίνο: Oxford University Press.
- Grimshaw A. και K. Hart
1995, «The rise and fall of scientific ethnography». Στο A. Ahmed και C. Shore (επιμ.), *The Future of Anthropology*, 46-64. Λονδίνο: Athlone Press.
- Herzfeld, M.
1980, «Honour and shame: Problems in the comparative analysis of moral systems». *Man* (N.S.) 15: 339-351.
1998, *Η ανθρωπολογία μέσα από τον καθρέπτη*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
2008, «The ethnographer as theorist: John Campbell and the power of detail». Στο M. Mazower (επιμ.), *Networks of power in Modern Greece: Essays in honor of John Campbell*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Jackson, M.
1996, «Introduction: Phenomenology, radical empiricism and anthropological critique». Στο M. Jackson (επιμ.), *Things as They Are*. Bloomington: Indiana University Press.
- Just, R.
2007, «The absence of politics». Εργασία που παρουσιάστηκε στο επιστημονικό συνέδριο «Αναθεωρήσεις του πολιτικού», Τμήμα Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Ιστορίας, Πανεπιστήμιο Αιγαίου.
- Kuper, A.
1994, *Ανθρωπολογία και ανθρωπολόγοι Η σύγχρονη βρετανική σχολή*. Αθήνα: Καστανιώτης
Λαμπίρη-Δημάκη, Ι. (επιμ.)
2003, *Κοινωνικές επιστήμες και πρωτοπορία στην Ελλάδα, 1950-1967*. Αθήνα: Gutenberg.
- Llewellyn Smith, M.
2008, «John Campbell». Στο M. Mazower (επιμ.), *Networks of power in Modern Greece: Essays in honor of John Campbell*. Νέα Υόρκη: Columbia University Press.
- Loizos, P.,
2004, «Anthropologists and historians in Greece and the Christian Mediterranean, with particular reference to the influence of John Campbell». Στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*. Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ.
Loukatos, D.
1964, «Review of Honour, Family and Patronage». *Balkan Studies* 5: 363-377.
- Lutz, C. και L. Abu-Lughod (επιμ.)
1990, *Language and the Politics of Emotion*. Κέιμπριτζ: Cambridge University Press.
- Marcus, G. και M. Fischer
1986, *Anthropology as Cultural Critique: An Experimental Moment in the Human Sciences*. Σικάγο: University of Chicago Press.
Μαυρογορδάτος, Γ.
2004, «Κόμματα και παρατατάξεις». Στο *Ιστοριογραφία της νεότερης και σύγχρονης Ελλάδας, 1833-2002*. Αθήνα: ΚΝΕ/ΕΙΕ.
Παπαταξιάρχη, Ε.
1992, «Από τη σκοπιά του φύλου: Ανθρωπολογικές θεωρήσεις της σύγχρονης Ελλάδας». Στο Ε. Παπαταξιάρχη και Θ. Παραδέλλης (επιμ.), *Ταυτότητες και Φύλο στη Σύγχρονη Ελλάδα*, 11-98. Αθήνα: Καστανιώτης.
2003, «Η κοινωνική ανθρωπολογία στη μεταπολεμική Ελλάδα: Τα πρώτα βήματα». Στο Ι. Λαμπίρη-Δημάκη (επιμ.), *Κοινωνικές Επιστήμες και Πρωτοπορία στην Ελλάδα 1950-1967*. Αθήνα: Gutenberg.
2006, «Εισαγωγή. Τα άχθη της ετερότητας: Διαδικασίες διαφοροποίησης στην Ελλάδα του πρώιμου 21ου αιώνα». Στο *Περιπέτειες της ετερότητας: Η παραγωγή της πολιτισμικής διαφοράς στη σημερινή Ελλάδα*, 1-85. Αθήνα: Εκδόσεις Αλεξάνδρεια.
2007, «Μια πληθυντική στιγμή: Η ελληνική εθνογραφία στο γύρισμα του αιώνα». *Σύγχρονα Θέματα* 98: 29-42.
- Parsons, T.
1951, *The Social System*. Λονδίνο: Routledge.
- Peristiany, J. G. (επιμ.)
1965, *Honour and Shame: The Values of Mediterranean Society*. Λονδίνο: Weidenfeld and Nicholson.
- Pina-Cabral, J. de
1989, «The Mediterranean as a category of regional comparison: A critical view», *Current Anthropology* 30: 399-406.
- Pitt-Rivers, J.
1954, *The People of the Sierra*. Λονδίνο: Weidenfeld and Nicolson.
- Χατζητάκη-Καψωμένου, Χ.
2001-2, «Το εθνογραφικό έργο του John K. Campbell». *Εγνατία* 6: 255-266.
- Wright, S.
1995, «Anthropology: Still the uncomfortable discipline?». Στο A. Ahmed και C. Shore (επιμ.), *The Future of Anthropology*, 65-93. Λονδίνο: Athlone Press.